

<https://doi.org/10.62837/2025.9.224>

HƏŞİMOVA NƏRGİZ POLAD qızı
“Azərbaycan” Universitetinin doktorantı
<https://orcid.org/0000-0002-0216-4784>
nargiz.hashimova@azmiu.edu.az

ŞƏXSİYYƏT İFADƏ EDƏN ATALAR SÖZLƏRİNİN STRUKTUR XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə:

Məqalədə şəxsiyyətə aid işlədilən atalar sözlərinin struktur xüsusiyyətləri tədqiq edilir. Atalar sözləri frazeologiyanın bir sahəsi kimi təqdim edilir və bu mövzunun artıq çoxdan tədqiq edildiyi vurğulanır. Mövzunun hazırda aktual olması diqqəti cəlb edir. Son dövrlərdə atalar sözlərinin yeni prizmadan tədqiq edilməsi zərurətinin yarandığı qeyd olunur. Belə ki, çox dillərdə olduğu kimi, ingilis dilində də yeni atalar sözləri yaranır. Yaranan atalar sözlərinin dövrün tələbindən asılı olaraq hansı semantik, struktur xüsusiyyətlərini ehtiva etməsi xüsusi maraq doğurur. Eyni zamanda qədimdə yaranan atalar sözlərinin müasir atalar sözləri ilə müqayisəsi də maraqlı mövzu kimi təqdim edilir.

Fərqli cümlə tiplərində atalar sözlərinin semantik, struktur xüsusiyyətlərinin tədqiq edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: *struktur, söz, xüsusiyyət, şəxsiyyət, müəyyən etmək*

Atalar sözünün tərfi ilə bağlı çətinlik uzun illərdir ki, davam etmişdir. Homer, Platon, Aristotel və digər klassik alimlərdən tutmuş müasir alimlərə kimi çoxları onun tərfini verməyə çalışmışdır. Qeyd etməliyik ki, tərif vermək cəhdləri müxtəlif nəticələr vermişdir, lakin A.Taylorun indi də məşhur olan sitatları hələ də nisbətən doğru kimi qəbul edilir: “Ünsiyyətə əsaslanmayan bir söyləmə bizə bu cümlənin atalar sözü olduğunu, digərinin isə olmadığını deyir” [1, s. 3]. O, ilk dəfə “ünsiyyətə əsaslanmayan bir keyfiyyət” məsələsini qaldırmışdır. Son illərdə alimlər atalar sözlərində tez-tez rast gəlinən və çox geniş mənada atalar sözü üslubu anlayışını və ya Ş.Aroranın atalar sözü adlandırdığı anlayışı təşkil edən müəyyən poetik və struktur xüsusiyyətləri müəyyən etməklə bu mücərrəd anlayışı araşdırmağa başlamışlar [2, s. 3]. Bu üsullar atalar sözü statusu üçün əsl yoxlama siyahısıdır: cümlədə bu üslub xüsusiyyətləri nə qədər çox olarsa, felilik səviyyəsi bir o qədər yüksək və böyük olar.

Dillərdəki atalar sözlərində tez-tez rast gəlinən fonoloji, semantik və sintaktik vasitələr atalar sözü işarələri adlandırıla bilər. Bu daxili və xarici vasitələrlə müəyyən bir cümlənin ətrafdakı diskursdan yayındığını göstərən xəbərdarlıq əlamətləridir, çünki o, təbii dildə adətən rast gəlinməyən stilistik və struktur əlamətlər nümayiş

etdirir. Bundan əlavə, praqmatik baxımdan, dinləyinə ifadənin istifadəsi, funksiyası və ya mənası baxımından müəyyən mənada vacib olduğunu bildirir. Alimlər atalar sözü üslubu anlayışına təsir göstərmək üçün bir sıra vasitələr müəyyən etmişlər ki, bunlardan ən vacibləri paralellik, ellipsis, alliterasiyadır [3, s. 112].

Atalar sözləri müxtəlif cümlə növlərində rast gəlinir; sintaktik baxımdan, bu cümlələr tərkibindəki cümlə və budaq cümlələrin sayına görə dörd fərqli növə bölünə bilər. Bu cümlə növləri bunlardır: sadə, mürəkkəb, tabeli mürəkkəb və tabesiz mürəkkəb.

Ən əsas cümlə bir əsas cümlədən (mübtəda və xəbər) ibarət və heç bir digər cümlədən ibarət olmayan sadə cümlədir. Onlar adətən sadə, deklarativ və üslubi cəhətdən işarələnməmiş olur.

Müxtəlif dillərdə atalar sözlərində tez-tez rast gəlinən fonoloji, semantik və sintaktik vasitələr atalar sözünün işarələri adlandırılı bilər. Bu daxili və xarici vasitələrlə yarananlar, müəyyən bir cümlənin ətrafdakı diskursdan yayındığını göstərən xəbərdarlıq əlamətləridir, çünki o, təbii dildə adətən rast gəlinməyən stilistik və struktur əlamətlər nümayiş etdirir. Bundan əlavə, praqmatik baxımdan, dinləyinə ifadənin istifadəsi, funksiyası və ya mənası baxımından müəyyən mənada vacib olduğunu bildirir. Alimlər atalar sözünün üslubu anlayışına təsir göstərmək üçün bir-birinə bağlı şəkildə işləyən bir sıra vasitələr müəyyən etmişlər ki, bunlardan ən vacibləri paralellik, ellipsis, alliterasiya, qafiyə, metafora, təcəssüm, paradoks və mübaliğədir [4, s. 7].

Struktur elementlər ən universal və asanlıqla müəyyən edilə bilən atalar sözü işarələri arasındadır və dünya dillərində həm (i) ənənəvi sabit formalar, həm də (ii) atalar sözlərində rast gəlinən istəyə bağlı sintaktik vasitələr, xüsusən də sinaktik paralellik və müxtəlif təzahürlərində tərs söz sırası baxımından yüksək tezliklərə malikdir. Atalar sözü işarələrinin istifadəsinin dilə xas təhlilləri Qədim Yunan, Qədim Misir, (Cairene) Ərəb, İngilis, Esperanto, Fransız, və bir çox digər dillər də daxil olmaqla bir çox dildə bu struktur elementlərə yönəlmişdir.

Atalar sözlərinə müxtəlif cümlə növlərində rast gəlmək olur. Sintaktik baxımdan, bu cümlələri tərkibindəki cümlə, budaq cümlələr baxımından dörd fərqli növə bölmək olar: 1) *sadə*, 2) *mürəkkəb*.

İki və daha artıq sadə cümlənin məna və qrammatik cəhətdən birləşməsindən əmələ gələn cümləyə mürəkkəb cümlə deyilir [5, s.417]. İngilis dilində mürəkkəb cümlələr iki qrupa bölünür: 1) *tabesiz mürəkkəb*, 2) *tabeli mürəkkəb* [5, s. 418].

Sadə cümlə sadə bir fikri ifadə edir. Ünsiyyət prosesində bu və ya başqa bir fikir fərqli şəkildə ifadə edilə bilər, yəni təsdiqdə və yaxud inkarda ola bilər. Sadə cümlələr iki qrupa bölünür: 1) *sadə müxtəsər cümlə*; 2) *sadə geniş cümlə* [5, s. 362].

Sadə müxtəsər cümlələr yalnız baş üzvlərdən təşkil olunur.

Sadə geniş cümlələrdə isə baş üzvlərlə yanaşı, həm də bir neçə ikinci dərəcəli üzvlər ola bilər.

Sadə cümlə yalnız baş üzvlərdən, yəni mübtəda və xəbərdən ibarət ola bilər. Sadə cümlələr adətən təsdiq, yaxud inkar formada olur və onlar stilistik olaraq işarələnməmiş olur, yəni onlarda çox stilistik formalar ehtiva olunmur. Aşağıdakı nümunələrdə görüldüyü kimi, onlar həm təsdiq, həm də inkar şəklində ola bilər:

1) Silent waters run deep. [təsdiq]

2) Comparison is no reason. [inkar]

Mürəkkəb cümlələrdə (tabeli mürəkkəb cümlə) onu təşkil edən sadə cümlələrdən biri müstəqil, digəri və ya digərləri ona tabe vəziyyətində olur, onu bu və ya başqa mənada tamamlayır, izah edir və s. (s.420). Bu cür mürəkkəb cümlələrdəki müstəqil cümləyə baş, tabe cümlə və ya cümlələr isə budaq cümlə kimi adlandırılır.

[It is a bad cloth] [that will take no colour].

[baş cümlə] + [budaq cümlə]

Göründüyü kimi, bu atalar sözlərindəki struktur tarazlığı asimmetrikdir və budaq cümlə baş cümlədən asılıdır. Yazdığımız atalar sözündə *that will take no colour* budaq cümlədir və o, baş cümləsiz işlənilə bilməz, yəni o halda onun mənası tamamlanmaz.

Bu tərkibli atalar sözlərində, yəni budaq cümlələrdə əsasən WH- tərkibli budaq cümlələr əks olunur- *why, who, when, where, what* və s.

Bu atalar sözlərinin üslub xüsusiyyəti, adətən aşağıdakı nümunələrdə görüldüyü kimi, vurğu məqsədilə budaq cümlənin cümlənin başlanğıc mövqeyinə keçirilməsidir.

When the wine is drawn, one must drink it.

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

Who digs a pit for other falls into it himself.

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

Bu cür olan digər atalar sözləri:

Zaman budaq cümləsi:

When the wolf's ears appear, his body is not far off.

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

When there is a will, there is a way. [6, s. 26]

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

When it rains, it pours.

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

When the cat is away, the mice will play.

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

When you have seen one, you have seen them all.

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

Where there is muck, there is brass.

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

I complained I had no shoes until I met a man who had no feet.

[baş cümlə] until [budaq cümlə]

A lie can be halfway around the world before the truth gets its boots on.

[baş cümlə] before [budaq cümlə]

Life is what happens to you while you are busy making other plans.

[baş cümlə] while [budaq cümlə]

Şərt budaq cümləsi:

If a job is worth doing, it is worth doing well [6, s. 100].

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

If God had meant us to fly, he would have given us wings.

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

If ifs and buts were candies and nuts, we'd all have a merry Christmas.

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

If it were a snake, it would have bit you.

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

[If the mountain will not come to Mohammed, then Mohammed must go to the mountain.](#)

[budaq cümlə] + [baş cümlə]

Tabesiz mürəkkəb cümlə iki və daha artıq sadə cümlənin tabesizlik əlaqəsi ilə birləşməsindən yaranan mürəkkəb cümlədir. Bu cür mürəkkəb cümlələri təşkil edən sadə cümlələr bir-birinə ya tabesizlik əlaqəsi ifadə edən bağlayıcılarla, ya da durğu işarələri ilə bağlanır. Bu zaman birləşmə əlaqəsi bildirən *and, nor, not only but also*; ziddiyyət əlaqəsi bildirən: *but, yet, however, nevertheless, while*; bölüşdürmə əlaqəsi bildirən: *or, or else, otherwise*; səbəb-nəticə əlaqəsi bildirən: *for, so, therefore, hence* və s. tabesizlik əlaqəsi bildirən bağlayıcılardan istifadə olunur.

Bu cümlələrdə qrammatik bərabərlik mövcud olur və bu bərabərlik iki cümləni koordinator şəklində mərkəzi dayaq nöqtəsi vasitəsilə bir-birinə qarşı tarazlaşdırır.

Tabesizlik əlaqəsi bildirən bağlayıcılardan ibarət bir neçə atalar sözlərindən nümunələr verək:

The [early bird](#) catches the [worm](#), *but* the second [mouse](#) gets the [cheese](#).

[müstəqil cümlə] ziddiyyət əlaqəsi bildirən *but* [müstəqil cümlə]

Everyone talks of changing the world, *but* no one talks of changing himself.

[müstəqil cümlə] ziddiyyət əlaqəsi bildirən *but* [müstəqil cümlə]

Keep your friends close, *but* your enemies closer.

[müstəqil cümlə] ziddiyyət əlaqəsi bildirən *but* [müstəqil cümlə]

You cannot have your cake, *and* eat it too.

[müstəqil cümlə] birləşdirmə əlaqəsi bildirən *and* [müstəqil cümlə]
Keep your mouth shut and your ears open.

[müstəqil cümlə] birləşdirmə əlaqəsi bildirən *and* [müstəqil cümlə]
The head and feet keep warm, the rest will take no harm.

[müstəqil cümlə] durğu işarəsi (,) [müstəqil cümlə]
Lie down with dogs, wake up with fleas.

[müstəqil cümlə] durğu işarəsi (,) [müstəqil cümlə]

Bu nümunələr çox vaxt sintaktik nümunənin təkrarlanması yolu ilə yaradılan bir növ semantik bərabərlik və ya kontrastı nümayiş etdirir. Aşağıdakı nümunədə iki müstəqil cümləni görə bilərik:

Falseness lasts an hour and truth lasts till the end of time. (Yalan bir saat davam edir, həqiqət isə zamanın sonuna qədər davam edir).

[baş cümlə] birləşdirimə bağlayıcısı *and* [baş cümlə]

Bu cür atalar sözlərində tez-tez feillər buraxılır və bunun əvəzinə ifadələr sadəcə olaraq struktur olaraq əsas semantik əlaqənin olduğuna dair implisit təkliflə qarşı-qarşıya qoyulur.

Müasir ingilis dilində bəzi mürəkkəb cümlələr var ki, onlar həm tabesizlik, həm də tabelilik əlaqəsi ilə formalaşa bilər. Bu tərkibli cümlələrdə mövcud olan sadə cümlələrin bir hissəsi tabesizlik, bir hissəsi isə tabelilik yolu ilə bir-birinə bağlanır. Adətən minimum sintaktik tələb ən azı iki müstəqil cümlə və bir budaq cümlədir. Mürəkkəb, geniş struktur atalar sözü tərtibini qadağan edir, çünki onları nitq vəziyyətlərində əzbərləmək və xatırlamaq daha çətinidir.

Nümunələrə baxaq:

When the oak is before the ash, then you will only get a splash.

When the ash is before the oak, then you may expect an oak.

[Zaman budaq cümləsi] + [baş cümlə];

[Zaman budaq cümləsi] + [baş cümlə];

Digər nümunələr:

Life is what you do while you're waiting to die.

Life's battle do not always go to the stronger or faster man, but sooner or later the man who wins is the one who thinks he can.

Yuxarıda qeyd olunan cümlə növləri ilə sıx əlaqəli olan nominal tərkibli cümlələrdir. Bu zaman şəxsi feildən xəbər atılır. Vurğu və emfatiklik məqsədilə sözlər və ifadələr yan-yana qoyulur, lakin ya bu ifadələr arasında açıq qrammatik əlaqə mövcud olmur, ya da feil zamanla buraxılır. Nominal cümlələrdə tez-tez feil buraxılır, nümunədəki "to be" feilinin əsas hissəsinin buraxılması kimi:

The more – the merrier (Daha çox insanın iştirak etdiyi tədbir daha əyləncəli olur). (ingilis dilində mənası: "An event is more fun when more people participate").

Digər nümunələr:

No word – no witness. (İngilis dilində izahı: “Don't tell your secret to your closest friend, lest it get out”).

Never say never - İnsan heç vaxt bir şey etməyəcəyini iddia etməməlidir, çünki insanlar və vəziyyətlər dəyişə bilər və indi qeyri-mümkün görünən şey gələcəkdə mümkün ola bilər. (used to say that a person should not say that he or she will never do something because people change).

Beləliklə, nəticə olaraq deyə bilərik ki, bütün dillərin atalar sözləri nisbətən struktur baxımından bir-birinə bənzəyir.

Atalar sözlərinin bütün mümkün cümlə tiplərinə - sadə, mürəkkəb, tabeli mürəkkəb, tabesiz mürəkkəb və isimlərə malik olduğunu müəyyən etdik. Atalar sözlərinin funksiyaları cümlə daxilində müxtəlifdir, lakin müasir İngilisdilli atalar sözlərində digər formaların əksəriyyətinə nisbətən sadə göstərici ifadələrə açıq üstünlük verilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Taylor A. The Proverb. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 233 p.
2. Arora S. L. The Perception of Proverbiality. Proverbium: Yearbook of International Proverb Scholarship 1, 1-38, 1984.
3. Mac Coinnigh M. Structural Aspects of Proverbs. In H. Hrisztova-Gotthardt, & M. Aleksa Varga (Eds.), Introduction to Paremiology: A Comprehensive Guide to Proverb Studies. UK: De Gruyter, pp. 112-132, 2015.
4. Mieder W. & Kingsbury S. A. A Dictionary of Wellerisms. Oxford: Oxford University Press, 1994, 260 p.
5. Musayev O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Qismət, 2007, 608 s.
6. Mustafayeva S.B. İngilis dilində işlək idiomlar və onların Azərbaycan dilində qarşılığı. Bakı: “Letterpress”, 2008, 344 s.
7. Dominguez B. E. The function of proverbs in discourse. Berlin: Mouton de Gruyter, 2010, 220 p.
8. Haas H. Proverb familiarity in the United States: Cross-regional comparisons of the paremiological minimum. //Journal of American Folklore, 2008. p.319-347.
9. Hacıyeva A., Najafov E., Jafarov A. English Phraseology. B., 2009.

Hashimova N.

STRUCTURAL FEATURES OF PROVERBS EXPRESSING PERSONALITY

Summary

The article deals with the structural features of proverbs used in relation to personality. Proverbs are presented as a field of phraseology and it is emphasized

that this topic has been studied for a long time. The fact that the topic is currently relevant attracts attention. It is noted that in recent times there has been a need to study proverbs from a new perspective. Thus, as in many languages, new proverbs are emerging in English. It is of particular interest to see what semantic and structural features the emerging proverbs contain, depending on the demands of the time. At the same time, the comparison of proverbs originated in ancient times with modern proverbs is also presented as an interesting topic.

The study of the semantic and structural features of proverbs in different sentence types is of particular importance.

Key words: *structure, word, characteristic, identity, define*

Гашимова Н.

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЛИЧНОСТЬ ЧЕЛОВЕКА

Резюме

В статье рассматриваются структурные особенности пословиц, используемых в отношении личности человека. Пословицы представлены как область фразеологии, и подчеркивается, что эта тема изучается уже давно. Привлекает внимание тот факт, что эта тема актуальна в настоящее время. Отмечается, что в последнее время возникла необходимость в изучении пословиц с новой точки зрения. Таким образом, как и во многих языках, в английском языке появляются новые пословицы. Особый интерес представляет изучение семантических и структурных особенностей появляющихся пословиц в зависимости от требований времени. В то же время, сравнение пословиц, возникших в древности, с современными также представлено как интересная тема.

Особое значение имеет изучение семантических и структурных особенностей пословиц в разных типах предложений.

Ключевые слова: *структура, слово, характеристика, идентичность, определять*

Rəyçi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Mustafayeva Layə Əbdürəhim qızı

